

ZMIANY ROZWOJOWE WCZESNEJ DOROSŁOŚCI

MIROŚŁAWA MATUSZEWSKA

Instytut Psychologii

UAM Poznań

DEVELOPMENTAL CHANGES OF YOUNG ADULTHOOD

Summary: This article analyzes the general principles of the conception of life span developmental psychology in compare with traditional psychology assumptions. It contains also the view of studies and conceptions on the possibilities of human developmental changes after the period of adolescence, taking in a particular consideration the young adulthood. The results of these studies show that in the young adulthood there are changes in personality, in intellectual abilities and in moral reasoning. They show us also that the end of adolescence doesn't mean the end of development.

1. Kontrowersje wokół pojęcia „rozwój”

W rozumieniu pojęcia rozwój istnieje wśród badaczy pewien *consensus*: rozwój odnosi się do zmiany. Natomiast rozstrzygnięcie, która ze zmian jest a która nie jest dowodem rozwoju, jest już sprawą dyskusyjną. Tradycyjna psychologia rozwojowa uważa, że najważniejsze zmiany, które charakteryzują rozwój wyłaniają się w czasie niemowlęstwa i dzieciństwa, a nie później niż w adolescencji. Wiąże ona rozwój psychiczny jednostki z procesami wzrastania i biologicznego dojrzewania organizmu. Z tej perspektywy dorosłość jest opisywana przez stałość, a wiek stary przez degenerację lub spadek.

Ujmowanie rozwoju zwaloryzowanego dodatnio (jako postępu) sprawiało, że psychologia rozwojowa nie zajmowała się badaniem zmian psychicznych w jednostce po osiągnięciu dorosłości. Zajęła się nimi dopiero psychologia rozwoju człowieka w ciągu życia (*life-span developmental psychology*).

Nowość podejścia *life-span* do rozwoju polega na przyjęciu, że zmiany rozwojowe mogą pojawiać się we wszystkich punktach życia: od poczęcia do śmierci.

Zmiany rozwojowe w dorosłości są mniej systematyczne, przewidywalne i uniwersalne, a co więcej, zmiany strukturalne nie mają bazy fizjologicznej.

Termin „struktura” oznacza układ elementów powiązanych z sobą różnego typu relacjami, tym się charakteryzujący, że o własnościach owych elementów i relacji decydują własności globalne całości, a nie odwrotnie (por. K. Zamiara, 1988, s. 28). Zmiana strukturalna jest porównaniem stanu S_1 pewnego układu w chwili t_1 z jego stanem S_2 w chwili t_2 (por. Krajewski 1977, s. 21). W ujęciu tym rozwój jest rozpatrywany jako nieodwracalny, spontaniczny, monotoniczny ciąg zmian struktury.

Wydaje się, że dla pełnego zrozumienia pojęcia rozwoju konieczne jest ustalenie przeciwstawnego pojęcia – regresu. Pietrasiński (1990) słusznie zwraca uwagę na fakt współwystąpienia regresu i rozwoju. Regresem jest ilościowe pomniejszanie się zasobów organicznych, np. zwolnienia tempa uczenia się i nabywania sprawności, trudności z ewokacją danych z pamięci. Przetacznikowa (1993) uważa, że termin „regres” ma nadmiernie pejoratywne znaczenie w stosunku do nacechowanego pozytywnie terminu „rozwój”. Stawia pytanie, czy rozwijanie jakichkolwiek zdolności i sprawności nie odbywa się z reguły kosztem innych zdolności lub umiejętności, jakie można by w tym samym czasie wyćwiczyć? Autorka zauważa, że idea wszechstronnego rozwoju ma często znamiona utopii, ponieważ człowiek staje przed szeregiem ustawicznych wyborów, najpierw dyktowanych dziecku najczęściej przez jego środowisko wychowawcze, a potem w wieku młodzieńczym i w okresie dorosłości wyborów, podejmowanych w jego własnej woli, ograniczonej jednak wieloma czynnikami tak wewnętrznymi, osobowościowymi, jak i zewnętrznymi. Proporcja zmian rozwojowych i regresywnych może być niezwykle zróżnicowana indywidualnie – dodaje autorka.

2. Intraindywidualna zmiana i interindywidualne różnice

Z rozwojowego punktu widzenia psychologii ciągu życia (*life-span*) rozwój widziany jest jako proces pociągający za sobą wielość wzorów zmiany dla różnych zachowań i dla różnych jednostek w różnych punktach w czasie. Dlatego centralnym punktem zainteresowania badaczy rozwojowych reprezentujących psychologię ciągu życia są dwa zjawiska: intraindywidualna zmiana i interindywidualne różnice. Intraindywidualna zmiana odnosi się do zmiany wewnątrz jednostki zachodzącej w cza-

się, natomiast interindywidualne różnice odnoszą się do różnic między jednostkami w danym okresie czasu.

Jednym z rezultatów takiej wielokierunkowości zmiany jest to, że jeśli wzrasta dywergencja zmian wewnątrzosobowych (w ten sposób ludzie stają się coraz większymi indywidualistami), zwiększają się różnice międzyosobowe w przeciągu czasu (por. Lerner, Hultsch, 1983). Intraindywidualna zmiana i interindywidualne różnice wiążą się z naturą zmiany i następującymi zagadnieniami: ciągłość – nieciągłość (*continuity vs. discontinuity*) z jednej strony oraz stałość – niestałość (*stability vs. instability*) z drugiej. Pierwsze – odnosi się do stopnia wewnętrznej zmiany w wymiarach osobowości w ciągu określonego czasu. Cytowani wyżej autorzy podają taki oto przykład: Jeśli Jacek jest ufny w wieku 20 lat i w wieku 40 lat, mamy wówczas do czynienia z ciągłością.

Drugie zagadnienie odnosi się do stopnia, w jakim jednostka utrzymuje względnie tę samą pozycję w danym wymiarze osobowości w ciągu określonego czasu. Np.: Jeśli Rita jest bardziej pewna siebie niż Pat w wieku 20 lat i również w wieku 40 lat, to jest to przykład na stałość. Jeśli natomiast Rita jest bardziej pewna siebie niż Pat w wieku 20 lat, ale mniej pewna siebie niż Pat w wieku 40 lat, mamy wówczas przykład niestałości.

Należy zauważyć, że możliwa jest ciągłość i stałość równocześnie, np.: Jacek jest bardziej ufny od Józefa w wieku 20 lat i obaj utrzymują ten sam poziom ufności w wieku 40 lat, kiedy to Jacek jest nadal bardziej ufny od Józefa. Przykład na nieciągłość i stałość: Jacek jest bardziej ufny niż Józef w wieku 20 lat, ale obaj stają się mniej ufni z biegiem czasu, chociaż Jacek w wieku 40 lat nadal jest bardziej ufny od Józefa. I przykład na nieciągłość i niestałość: Jacek jest bardziej ufny niż Józef w wieku 20 lat, ale Jacek staje się mniej ufny z biegiem czasu, a Józef staje się bardziej ufny i w wieku 40 lat Józef staje się bardziej ufny od Jacka.

3. Koncepcja nieciągłości i ciągłości zmian rozwojowych w osobowości dorosłych

Na temat zmian w dorosłej osobowości przedstawimy dwa przeciwstawne punkty widzenia (za Lerner, Hultsch, 1983): 1) nieciągłość jest istotną cechą rozwoju dorosłych; 2) zmiana jest ograniczona i dorosłą osobowość charakteryzuje ciągłość i trwałość. Koncepcja nieciągłości w osobowości występuje w teoriach: Ch. Bühler,

E. Eriksona, P. Havighursta, D. Levinsona, R. Goulda. Przytoczmy dla przykładu przynajmniej dwie teorie. Według Eriksona osobowość jest zależna zarówno od wewnątrz dojrzewającego „podstawowego planu”, jak i od zewnętrznych wymagań społeczeństwa. Dla autora rozwój *ego* zawiera się w sekwencji 8 stadiów psychospołecznych. Te stadia są uwarunkowane biologicznie i stanowią stałą, uniwersalną sekwencję. Wewnątrz każdego stadium musi być jednak rozwijana dana zdolność *ego*, jeśli jednostka chce zaadaptować się do wymagań społecznych właściwych dla danego stadium. Jeśli zdolność nie rozwija się w przewidzianym czasie, wówczas ten aspekt *ego* będzie osłabiony.

Każde zatem stadium stanowi kryzys – między osiąganiem i poczuciem osiągnięcia odpowiedniej zdolności a nie osiąganiem i brakiem poczucia rozwoju danej zdolności.

We wczesnej dorosłości kryzys występuje między rozwijaniem poczucia intymności vs. poczuciem izolacji. Społeczeństwo wymaga teraz od osoby, która osiągnęła poczucie tożsamości, aby weszła w bliskie związki z inną osobą w ramach instytucji uznawanej przez to społeczeństwo, jakim jest małżeństwo.

Z kolei D. Levinson proponuje sekwencję 4 er i okresów przejściowych w ciągu cyklu życia mężczyzny. Autor nie koncentruje się na osobowości „*per se*”, ale na rozwoju biegu życia. Osobowość jest dla niego jedną stroną tego rozwoju. Zasadniczym zadaniem stałych okresów jest budowanie struktury życia, która jest uwikłana w trzy komponenty: 1) świat społeczno-kulturowy jednostki zawierający struktury społeczne (rodzina, klasa społeczna, zawód, polityka) i wydarzenia historyczne (wojna, kryzys lub rozkwit ekonomiczny); 2) uczestnictwo w świecie, włączając w nie role (mąż, przyjaciel, pracownik, ojciec) i wydarzenia życiowe stosowane do tych ról (małżeństwo, urodzenie się dziecka, promocja, emerytura); 3) aspekty „ja” włączając osobowość i zdolności (talenty, sprawności, fantazje, nastroje, wartości). Budowanie struktury życia pociąga za sobą podjęcie pewnych decydujących wyborów i dążeń, aby osiągnąć poszczególne cele.aaaa

Teorie będące przykładami na nieciągłość zgodne są co do kilku ogólnych wniosków: 1. Dla zrozumienia osobowości decydujący jest związek między jednostką a szerokim kontekstem społeczno-kulturowym. Składa się nań imponująca seria zmieniających się zadań rozwojowych, które wpływają na rozwój osobowości jednostki. 2. Zmiana osobowości może być rozumiana jako sekwencja stadiów, okresów przejściowych (*transitions*) lub transformacji, które odzwierciedlają wy-

lanianie się jakościowo różnych cech w różnych punktach ciągu życia. 3. Chociaż jednostki mogą różnić się w zakresie specyficznych zachowań i cech, to sekwencja zmiany osobowości określana przez różne stadia, okresy przejściowe lub transformacje jest uniwersalna (por. Lerner, Hultsch, 1983).

Dowody na ciągłość i stałość zawarte są w wielu longitudinalnych badaniach nad osobowością dorosłych (np. Kagan, Moss, 1962, za: Lerner, Hultsch, 1983). To grono badaczy wysuwa kilka wniosków: 1. Wydaje się, że istnieją wielorakie wzorce osobowości w dorosłości. Osobowość, podobnie jak inteligencja, jest wieloczynnikowym konstruktem; 2. Istnieją dowody zarówno na ciągłość i stałość, jak i na nieciągłość i niestałość w ciągu dorosłego życia. Jednak, zdaniem tych badaczy, dowód na ciągłość i stałość jest bardziej przekonujący, niż na nieciągłość i niestałość. Zgodność jest najbardziej oczywista dla tych cech osobowości, które mają waloryzację kulturową; 3. W rozumieniu rozwoju osobowości różnice odnoszące się do płci i kohorty są może mniej ważne niż zmiany odnoszące się do wieku.

W podsumowaniu Lerner i Hultsch zauważają, że rozwój jest więcej niż tylko indywidualnym procesem. Pociąga on za sobą dynamiczną interakcję między jednostkami a społeczeństwem. Jednostki z różnych kohort doświadczając unikalnych sekwencji zdarzeń i reagując na nie również w unikalny sposób powodują, że ich społeczeństwo (instytucje, role, wartości) zmienia się. Z kolei te zmiany dostarczają nowego kontekstu dla rozwoju jednostki i następnych kohort. Zatem rozwój pociąga za sobą dwa zależne od siebie procesy zmian: powiązanych z wiekiem i przemianami społecznymi. Jak widzimy, autorzy ci reprezentują koncepcję wskazującą na związek między rozwojem jednostki w ciągu życia a procesami przemian kulturowo-historycznych społeczeństwa. Podwaliny dla tych poglądów stworzył kierunek kulturowo-historyczny w psychologii rozwojowej reprezentowany przez Wygotskiego, Łurę, Leontiewa.

Wpływ czynników społeczno-kulturowo-historycznych na zmiany rozwojowe w ontogenezie poddaje kontroli model badań nad rozwojem opracowany przez Schaiego (por. Paluchowski, Hornowska, 1988; Draheim, 1988). Zakłada on, że zróżnicowanie międzypokoleniowe biegu życia nakłada się na zmiany psychiczne będące funkcją wieku życia, tworząc łącznie obraz zmian rozwojowych jednostek danej kohorty wiekowej. Dopiero kontrola i rozdzielenie tych dwóch rodzajów zmian pozwala dotrzeć do ogólnych prawidłowości rozwojowych zmian psychiki w ontogenezie i ująć tzw. czystą zmianę ontogenetyczną.

4. Badania nad osobowością młodych dorosłych

Rolę takich społeczno-kulturowo-historycznych czynników tłumaczących zarówno intraindywidualną zmianę, jak i interindywidualne różnice ilustrują badania osobowości.

Należy w tym miejscu zauważyć, że profesjonalna literatura dotycząca wczesnej dorosłości dopiero wyłania się jako obszar badań. Daje się w nich zauważyć mieszaninę teoretycznych pojęć, a empiryczne dane z badań nad wczesną dorosłością są raczej przypadkowe. Rzadko młodzi dorośli są badani systematycznie. Większość badań przedstawionych poniżej bierze swój początek z bardziej ogólnych zainteresowań psychologów rozwojowych i psychologów osobowości.

4.1. Badania R. White'a

R. White prowadził szerokie kliniczne i teoretyczne badania nad młodymi dorosłymi (studentami college'u). Na ich podstawie wyróżnił 5 „trendów wzrostu” (*growth trends*) we wczesnej dorosłości: 1) stabilizacja tożsamości „ja” (*stabilizing of ego identity*), 2) uwolnienie się od osobistych powiązań (*freeing of personal relationships*), 3) pogłębienie zainteresowań (*deepening of interests*), 4) humanizacja wartości (*humanizing of values*), 5) rozszerzanie się opiekuńczości (*expansion of caring*). Za Bocknekem (1986) omówimy po kolei te „trendy wzrostu”.

Ad 1) White obserwuje w tym okresie większą stabilność „ja” i większą niezależność od przemijających wpływów. Poczucie tożsamości „ja” pomaga określić wyraźniej, jaśniej doświadczenie płynące z pełnienia różnych ról społecznych. Wewnętrzna spójność osobowości pozwala jednostce na pełniejszą realizację „kompetencji rozwojowych”. Chodzi o to, że jeśli młody dorosły umie lepiej określić swoje postawy i preferencje, to ma większe kompetencje, aby wywierać wpływ na otaczający świat.

Ad 2) Młodzi dorośli rozwijają zdolność: „odpowiadać ludziom ich własnymi racjami”. Implikuje to bardziej realistyczną ocenę stosunków osobowych, mniej zabarwioną zdarzeniami z przeszłości postrzegającego. Młodzi dorośli stając się mniej związanymi ze swoją osobistą historią w relacjach z ludźmi, są bardziej otwarci na innych, a zdaniem White'a większe uwrażliwienie na inne osoby także

rozwija. Z kolei fakt ten pomaga w uczeniu się nowych umiejętności społecznych i zwiększa różnorodność sposobów interakcji. Znaczy to, że u młodych dorosłych zachodzą zmiany we wzorach interakcji.

Ad 3) Pogłębianie zainteresowań implikuje postępujące mistrzostwo w opanowaniu wiedzy i umiejętności odpowiednich do sfery zainteresowań. W ten sposób zainteresowania łączą kompetencje z zaangażowaniem (*commitment*) i odgrywają życiową rolę w rozwoju młodych dorosłych. Zatem, zdaniem White'a, realne ścieżki życia są centralną częścią wczesnej dorosłości. Na fakt roli praktyki życiowej w rozwoju dorosłych zwraca też uwagę Pietrasiński (1990) uważając, że rozwój stanowi jej efekt uboczny. Rozwój taki w korzystnych wypadkach może być równie lub bardziej wydatny niż rozwój zamierzony i przejawiać się w zmianach nieosiągalnych w żaden inny sposób. Jest on ważną i w wielu przypadkach niezastąpioną drogą rozwoju (por. Pietrasiński, 1990 s. 78).

Ad 4) Młodzi dorośli odkrywają ludzkie i społeczne cele w dotychczas abstrakcyjnych dla nich konstrukcjach wartości. White częściowo wyobraża to sobie jako „kontynuację wzrostu moralnego”. Autor rozróżnia abstrakcyjną moralność adolescencji od bardziej funkcjonalnej moralności wczesnej dorosłości.

Ad 5) Ten kolejny „trend wzrostu” występuje w wielu znanych koncepcjach. Zawiera się w Adlera „społecznych zainteresowaniach”, Allporta „rozszerzaniu poczucia siebie”, Angyala „trendzie do homonomii” i w Eriksona „generatywności”. Jednak White tę ekspansję opiekuńczości lokuje rozwojowo wcześniej niż wyżej wymienieni autorzy. Wydaje się ona oznaczać rozszerzanie społecznego sumienia – troskę, aby pomóc tym, którzy są w potrzebie. Oznacza to także – zdaniem Bockneka – rozszerzenie poczucia „ja” dzięki utrzymywaniu innych.

W swoich badaniach White wskazał na szereg zmiennych, które są istotne dla rozwoju osobowości: tożsamość, wartości, zainteresowania, stosunki interpersonalne. Nie muszą być one kojarzone wyłącznie z okresem wczesnej dorosłości, ale wyróżniając trendy wzrostu autor wykazał, w czym ludzie są lub mogą być podobni w danym etapie życia.

4.2. Badania G. Bockneka

Z kolei Bocknek (1986) opisując zmiany rozwojowe w tym okresie zauważa, że wspólnym mianownikiem dla rozwoju dorosłych – który przyczynia się do braku

ciągłości między dzieciństwem i dorosłością – jest rola doświadczenia życiowego. Doświadczenie ciągłości dokonań w codziennym życiu (podjęcie pracy, założenie rodziny, utrzymywanie kontaktów towarzyskich) oddziałuje, zdaniem autora, na: rozwój struktury „ja”, zmiany w interakcji ja-świat, zmiany w interpersonalnych relacjach, zmiany w ideologii.

Omówienie powyższych dymensji rozwoju w trzech następujących po sobie stadiach pozwoli na zauważenie zmian rozwojowych we wczesnej dorosłości w porównaniu z adolescencją i ustabilizowaną dorosłością.

Rozwój struktury „ja” (*Self-construct*). Okres dorastania jest pierwszą fazą formowania tożsamości, która jest w stadium różnicowania nazywanego samookreśleniem pozwalającym na nową definicję i identyfikację zawartości „ja”. Osiągnięcie integracji i całości w rdzeniu (jądrze) osobowości stanowi kamień graniczny jej struktury. Dzięki temu wszystkie aspekty osobowości mogą być lepiej koordynowane, organizowane i mogą funkcjonować bardziej efektywnie. Ten rozrój struktury „ja” w okresie wczesnej dorosłości jest krytyczny również z perspektywy ciągu życia. Warunkuje on przejście od dziecka do dorosłego, od wczesnej formacji osobowości do struktury, która obejmuje resztę dorosłego biegu życia.

Zmiany w interakcji ja-świat (*Self-World Interaction*). Interakcja ta może być rozumiana jako dialektyczne napięcie między narcyzmem a sprawdzaniem (testowaniem) rzeczywistości, między koncentracją na „ja” a orientowaniem się na świat. Narcyzm w adolescencji odbija intrapsychiczne cierpienie nieodłączne w tym stadium rozwojowego niepokoju. Kontakt ze światem jest „na próbie”. Ważną jakościową zmianą w restrukturyzowaniu wzajemnych związków ze światem jest przesunięcie zależności z rodziców na rówieśników. Wraz z wejściem we wczesną dorosłość wzrasta gotowość młodych do aktywnego zaangażowania. Chociaż mają oni już szeroką orientację w świecie, są relatywnie jeszcze outsiderami. Z tej korzystnej dla siebie pozycji zauważają błędy i możliwości społeczeństwa. Ich pogląd na świat kłóci się z tym leżącym u podstaw silnej struktury społeczeństwa. Młodzi chcą założyć rodzinę i utrzymać ją, ale również spoczywa na nich obowiązek pilnowania i ochrony systemu. Zatem interakcja ja-świat młodych dorosłych jest zwykle uwikłana w frustrację i rozczarowanie. Te jednostki, które jakby automatycznie zgadzają się ze społecznymi oczekiwaniami – aby zapobiec rozczarowaniu – płacą za to kryzysem w późniejszych latach (por. Bocknek, 1986, s. 184).

Ustabilizowani dorośli całkowicie wchodzą w świat. Sprawność, efektywne uczestnictwo w utrzymaniu społeczeństwa jest znakiem probierczym tego okresu.

Udana adaptacja jest następnym krokiem rozwojowym w interakcji ja – świat, allocentryczną strukturą odniesienia. Wartości i cele społeczeństwa są dokładnie percypowane i zinternalizowane. Osobiste cele i wartości są dostosowane do korespondujących z nimi celów i wartości społecznych lub przynajmniej nie są z nimi sprzeczne. W tym okresie ma miejsce inicjowanie uczestnictwa we władzy i autorytarnej strukturze kultury.

Zmiany w interpersonalnych relacjach. Rozwój człowieka jest wplątany jak w sieć w interpersonalne doświadczenie. Dotyczy to każdego stadium rozwojowego. Krytyczny proces przesunięcia ogniskowej (punktu ciężkości) z nuklearnej rodziny na rówieśników (partnerów) ma miejsce w tych trzech omawianych stadiach. W adolescencji psychologiczne osłabienie więzi z rodzicami przyjmuje kształt zadania rozwojowego. Standardy rówieśnicze (partnerskie) i zainteresowania seksualne wywierają silny wpływ, wyrzucając dorastającego z orbity rodzinnej dominacji ku wpływom alternatywnym.

W okresie przejściowym do wczesnej dorosłości zwraca się większą uwagę na relacje partnerskie, ponieważ ich jakość staje się progresywnie bardziej zróżnicowana. Rozróżnienie między afiliacją a przywiązaniem, między asertywnością a gniewem, zapewnia bardziej dojrzałą interakcję.

Znacznej modyfikacji ulegają relacje międzypokoleniowe, zwłaszcza te z rodzicami. Starsze wzory percepcji i reakcji jeszcze pozostają lub zanikają powoli. Ale obecnie konkurują z innymi, często sprzecznymi sposobami spostrzegania i reagowania.

Zmiany w ideologii. Starożytni grecy przeciwstawiali idealizm młodych realizmowi dorosłych. Zgodnie z Adelsonem i O’Neilem (por. Bocknek, op. cit.), adolescencja „pozwała narodzić się ideologii”. Nosi ona charakter abstrakcyjnego, moralizującego idealizmu. Wprawdzie idealizm pozostaje cechą wczesnej dorosłości, ale staje się on silnym motywem do przekształcania wiary w przekonanie, pomysłu w działanie. Pojawienie się relatywizmu w strukturuwaniu myślenia (zmiany rozwojowe w myśleniu przedstawimy poniżej) powoduje, że staje się możliwe zaadaptowanie ideologii do pragmatycznej działalności. Przejście do ustabilizowanej dorosłości przynosi dalsze ideologiczne zmiany. Odpowiedzialność wynikająca z uczestnictwa na pierwszej linii w podtrzymywaniu kultury, utrzymywanie i wyżywienie rodziny, plemienia lub klanu – stopniowo edukują jednostkę do zrozumienia złożoności społeczeństwa. Odpowiedzialność za przeżycie z dnia na dzień odciąża

dorosłych od zainteresowań korzystnych dla społeczeństwa, równych praw lub innych godnych uwagi zdarzeń. Funkcjonalizm wypiera idealizm.

4.3. Badania D. Levinsona

Wśród badaczy osobowości młodych dorosłych można jeszcze przykładowo wymienić: Symondsa, Sanforda, Levinsona, Goulda, Vaillanta. Wspominany już wcześniej Levinson badał 40 mężczyzn w wieku 35-45 lat stosując wywiad i test TAT. Swoje wyniki badań oparł na wspomnieniach osób badanych cofając się do wczesnych lat młodzieńczych. Głosił teorię, że celem rozwoju człowieka dorosłego jest budowanie struktury życia rozumianej jako podstawowy w danym czasie wzorzec jego aktywności i powiązań z otoczeniem. Struktura ta ma swoje zewnętrzne aspekty – uczestniczenie w świecie społeczno-kulturowym i wewnętrzne – wartości osobiste, marzenia, życie emocjonalne. Ludzie kształtują swoje struktury życia w ciągu ustalonych okresów trwających około 6-8 lat, w czasie których podejmują wybory i budują życie wokół siebie. Na okresy stałe zachodzą częściowo okresy przejściowe trwające 4-5 lat, kiedy to jednostki ponownie oceniają swoje życie i sprawdzają nowe możliwości przejścia do następnego stadium.

Wczesna dorosłość zaczyna się według autora od 17-18 lat, a kończy około 45 roku życia. Zapoczątkowana jest przez okres przejściowy wczesnej dorosłości (*early adult transition*) zaczynający się od 16-18 roku życia i kończący w 20-24 roku. Okres ten charakteryzuje się separacją fizyczną i usamodzielnieniem psychicznym od rodziny pochodzenia oraz tworzeniem przyszłej tożsamości. Następnie, od wczesnych lat 20 młody mężczyzna poznaje i podejmuje próby angażowania się w różne role dorosłych i relacje z dorosłymi. Określa swoje „ja” jako dorosły i ustala linie między wartościowymi aspektami swojego „ja” a światem.

Wiek 30 lat autor uważa za punkt krytyczny w stosunku do następnego stadium, do spokojnego, uporządkowanego i stabilnego okresu życia. We wczesnej dorosłości zamierzenia osobiste są ściśle powiązane z wymaganiami społecznymi, czasem wzmacniając się wzajemnie, a czasem będąc z sobą w całkowitej sprzeczności.

Powstaje pytanie, czy schemat rozwojowy dorosłych przedstawiony przez Levinsona może być uniwersalny i tak szczegółowo związany z wiekiem? Innego zdania są Neugarten i Datan (por. Bocknek, 1986), którzy zauważają, że czas ma wymiar społeczny, historyczny i psychologiczny w życiu ludzi i nie jest określony dokładnie przez wiek chronologiczny.

4.4. Badania R. Goulda

Z kolei Gould (1972, 1978, por. Papalia, 1981) badał podstawy i historię życia 524 osób w 7 grupach wiekowych od 16 roku życia do ponad 60 lat. We wczesnej dorosłości wyróżnił jeszcze trzy podokresy – grupy wiekowe. Stwierdził, że od 18-22 roku ludzie czują się w połowie już poza rodziną i odczuwają potrzebę całkowitego jej opuszczenia. Między 22 a 28 rokiem ludzie czują się jak dorośli, mają ustalony swój styl życia, są niezależni od rodziców, realizują bezpośrednie cele zewnętrzne. Między 29-34 rokiem ludzie zaczynają pytać: czym jest świat? czym jest całe życie? Zaangażowani są w małżeństwo, karierę zawodową i wychowanie dzieci, ale jednocześnie dążą do wyjaśnienia swoich problemów. Dla większości młodych dorosłych istotnym czynnikiem w ich życiu jest intymny związek z osobą płci przeciwnej – związek miłości.

5. Zmiany w zdolnościach intelektualnych osób dorosłych

W okresie wczesnej dorosłości i w ogóle dorosłości zachodzą wyraźne zmiany również w zdolnościach intelektualnych. Wykazało to wielu autorów na podstawie badań (Baltes i Reinert, 1970; Baltes i Schaie, 1973, 1976; Schaie, Labouvie, Buech, 1973, por. Lerner, Ryff, 1978). W odróżnieniu od wypływających z poznawczych teorii psychologicznych cech rozwoju, sprowadzonego do jakościowych przemian w organizacji poznawczej, a spełniającej takie kryteria, jak: sekwencyjność, jednokierunkowość, uniwersalność, nieodwracalność i ukierunkowanie na cel lub stan końcowy, Baltes (1987) podkreśla wielowymiarowość, wielokierunkowość, interindywidualną zmienność oraz intraindywidualną plastyczność zmian w ciągu życia. Ukazuje tym samym możliwości rozwojowe człowieka znajdującego się nawet w okresie późnej dorosłości czy starości (por. Przetacznik-Gierowska, 1993).

Baltes jest kontynuatorem koncepcji rozwoju w ciągu całego życia. Ujmuje zatem rozwój nie tylko w kategoriach postępu: dla niego każda zmiana rozwojowa ma cechy osiągnięć i strat – osiągnięcia w jednej dziedzinie wiążą się z zaniedbaniami w innej. Zatem rozwój nie może być wszechstronny. Autor proponuje, aby w badaniach nad rozwojem poznawczym położyć główny nacisk na zdolności adaptacyjne, zwłaszcza w dorosłym okresie życia. Przyjmuje koncepcję inteligencji, według której – za Cattellem, wyróżnia dwa rodzaje inteligencji ogólnej: płynną (*fluid intelligence – gf*) i skryształizowaną (*crystallized intelligence – gc*). Inteligencja płynna ujawnia się w spostrzeganiu stosunków złożonych, wykrywaniu współza-

leżności, wnioskowaniu dedukcyjnym i indukcyjnym oraz w zachowywaniu w pamięci danych niezbędnych do wykonywania tych operacji umysłowych. Inteligencja skryształizowana ujawnia się w sądach i umiejętnościach, jakich jednostka nabywa w wyniku systematycznego uczenia się. Jest to ogół reprezentacji dorobku kultury i wiedzy w mózgu jednostki. Inteligencja płynna rozwija się intensywnie we wczesnych latach życia jednostki w związku z dojrzewaniem struktur biologicznych. Szczyt tego rozwoju przypada na wiek około 20 lat. Inteligencja skryształizowana również rozwija się najbardziej intensywnie w okresie dzieciństwa i dorastania i to zarówno dzięki rozwojowi inteligencji płynnej, jak i intensywnym procesom uczenia się w działaniu i w zorganizowanym procesie wychowawczym. Trening kulturowy w procesie uczenia się i nauczania wpływa też na kierunek krystalizowania się zdolności umysłowych, stając się zarazem źródłem ich dalszego rozwoju. Dzięki temu inteligencja skryształizowana może rozwijać się lub pozostawać na takim samym poziomie także po osiągnięciu dojrzałości, a praktycznie tak długo, jak długo trwa przyswajanie przez jednostkę dorobku kulturowego ludzkości, natomiast z wiekiem słabnie inteligencja płynna (za M. Tyszkową, 1990, s. 26-28).

Baltes zmierzał w badaniach do tego, aby ominąć kwestie niezależne od treningu. Zaprogramował takie czynności, które generowałyby mechanizmy kompensujące ubytki transformacji informacji. Zastosował „metodę umiejscowienia” polegającą na tym, że dorosłe osoby badane miały za zadanie opracować program funkcjonowania osoby X, która miała wykonać zadanie wymagające umiejętności poruszania się po Berlinie. Badani mieli do dyspozycji plan miasta i różny zakres środków lokomocji albo propozycję środków lokomocji ustalały osoby badane. Wskaźnikami adaptabilności było ocenienie jakościowe programów efektywności. Oryginalne okazały się programy hydraulików i pracowników komunikacji.

Autor wysunął wniosek, że w zależności od treningu i doświadczenia osobistego ujawniała się wielokierunkowość mechaniki czynności intelektualnych. W zadaniach złożonych, bez ograniczeń czasowych, poziom wykonania zależy od doświadczenia, a nie od wieku i może poprawiać się.

6. Zmiany w rozwoju rozumowania moralnego młodych dorosłych

W okresie wczesnej dorosłości zachodzą również zmiany w rozwoju rozumowania moralnego. I tak L. Kohlberg (por. J. Trempała, 1989) przypuszczał, że rozwój rozumowania moralnego nie kończy się w adolescencji. Stadia „moralności zasad” kształtują się dopiero w dorosłości. W rozwoju rozumowania moralnego jednostki

autor wyróżnił trzy poziomy, a w obrębie każdego z nich po dwa stadia tworzące niezmienną i uniwersalną sekwencję sześciu różnych sposobów rozumowania coraz bardziej zrównoważonych wewnętrznie z punktu widzenia formalnologicznego i adekwatnie ustrukturyzowanych całości. Są to: poziom przedkonwencjonalny, konwencjonalny i postkonwencjonalny. Ten ostatni określany jako autonomiczny lub jako poziom „moralności zasad” (pryncypialny) charakteryzuje się tym, że jednostka podejmuje próbę zdefiniowania wartości moralnych, niezależnie od autorytetu głoszących je osób czy grup, w oderwaniu od własnych identyfikacji z określonymi grupami czy osobami. Stadia „moralności zasad” kształtują się, zdaniem Kohlberga, dopiero w dorosłości. Ich źródłem są doświadczenia indywidualne, odpowiedzialność za pomyślność innych i doświadczenie nieodwracalnych decyzji moralnych, które człowiek musi podjąć wkraczając w dorosłe życie.

Podsumowanie

Przedmiotem moich rozważań były zagadnienia dotyczące różnorodnych zmian rozwojowych w okresie wczesnej dorosłości.

Zainteresowania badaczy rozwojem człowieka w całym cyklu życiowym, a nie tylko do okresu dorastania włącznie, wiązały się z wydłużeniem średniej długości życia i ujawnieniem się specyficznych problemów i potrzeb ludzi dorosłych w różnych okresach ich rozwoju.

We wstępie porównano sposób ujmowania problematyki rozwoju w tradycyjnej psychologii rozwojowej i w psychologii rozwojowej ciągu życia (*life-span developmental psychology*).

Zarówno w analizie problemów teoretycznych dotyczących rozwoju (problem intraindywidualnej zmiany i interindywidualnych różnic oraz koncepcji nieciągłości i ciągłości zmian rozwojowych), jak i w przytoczonych badaniach empirycznych przyświecała nam myśl, że zmiany rozwojowe w dorosłości dokonują się w kontekście życia i działalności jednostki, dzięki zdarzeniom krytycznym, czyli takim, które mają szczególne znaczenie dla dalszej aktywności jednostki. Zmiany mają przy tym charakter aktywny i przebiegają przy dużym udziale świadomości jednostki.

Powyższe badania dowodzą, że psychiczne zmiany rozwojowe człowieka dorosłego są – tak co do zakresu, jak i głębi przekształceń – co najmniej równe tym, które zachodzą w okresie dzieciństwa.

Niektórzy sądzą nawet, że są one ważniejsze od tych w pierwszej połowie życia (por. Levinson, 1978).

LITERATURA CYTOWANA

- Bocknek, G. (1986). *The young adult. Development after adolescence*. New York, London: Gardner Press, Inc.
- Draheim, M. (1988). Modele sekwencyjnej analizy zmian rozwojowych według W.K. Schaiego. W: Tyszkowa, M.(red.) *Rozwój psychiczny człowieka w ciągu życia. Zagadnienia teoretyczne i metodologiczne*. Warszawa: PWN.
- Krajewski, W. (1977). Pojęcia rozwoju i postępu. W: Kmita, J. (red.) *Założenia teoretyczne badań nad rozwojem historycznym*. Warszawa: PWN.
- Lerner, R.M., Hultsch, D.F. (1983). *Human development. A life span perspective*. New York: McGraw - Hill, Inc.
- Lerner, R.M., Ryff, C.D. (1978). Implementation of the life-span view of human development: The sample case of attachment. W: Baltes, P.B. (red.) *Life-span Development and Behavior*, vol.1, New York, San Francisco, London: Academic Press.
- Levinson, D. (1978). *The seasons of a man's life*. New York: A. Knopf.
- Paluchowski, W.J., Hornowska, E.(1988). Metodologiczne problemy badania zmian we współczesnej psychologii rozwoju. W: Tyszkowa, M. (red.) *Rozwój psychiczny człowieka w ciągu życia. Zagadnienia teoretyczne i metodologiczne*. Warszawa: PWN.
- Papalia, D.E. (1981). *Human development* (II wyd.). New York: McGraw - Hill.
- Pietrasiński, Z. (1990). *Rozwój człowieka dorosłego*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Przetacznik-Gierowska, M. (1993). Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży a psychologia rozwoju człowieka. Przełom czy kontynuacja? *Kwartalnik Polskiej Psychologii Rozwojowej*, 1, 3-20.
- Trempała, J. (1989). *Rozumowanie w okresie wczesnej dorosłości*. Warszawa - Poznań: PWN.
- Tyszkowa, M. (1990). Rodzina, doświadczenie i rozwój jednostki. Paradygmat teoretyczny badań. W: Tyszkowa, M. (red.) *Rodzina a rozwój jednostki*. Poznań: Nakładem CPBP 09.02.
- Zamiara, K. (1988). Formalne cechy rozwoju w różnych ujęciach modelowych. W: Tyszkowa, M. (red.) *Rozwój psychiczny człowieka w ciągu życia. Zagadnienia teoretyczne i metodologiczne*. Warszawa: PWN.